

Особливості соціально-перцептивного образу міжособистісного конфлікту

На основі аналізу психологічних досліджень у статті розкрито особливості соціально-перцептивного образу міжособистісного конфлікту.

Ключові слова: соціальна перцепція, образ, міжособистісний конфлікт.

На основе анализа психологических исследований в статье раскрыты особенности социально-перцептивного образа межличностного конфликта.

Ключевые слова: социальная перцепция, образ, межличностный конфликт.

Поняття соціальної перцепції передбачає оперування більш частковим поняттям образу, – як тим внутрішнім психічним утворенням, що формується у процесі соціальної перцепції та становить її результат. У даному випадку йдеться про перцептивні образи соціальних об'єктів та явищ: інших людей, соціальних груп, взаємин між ними, суспільних подій тощо.

Метою статті є з'ясування на основі аналізу психологічних досліджень особливостей соціально-перцептивного образу міжособистісного конфлікту.

Об'єктами досліджень у галузі соціальної перцепції виступали: образ іншої людини (Г. М. Андреева, О. О. Бодальов, М. М. Обозов, М. В. Савчин та ін.), образ міжособистісних взаємин (В. Р. Кисловська, Я. Л. Коломінський, Р. Л. Кричевський та К. М. Дубовська, О. О. Кролік, А. М. Прихожан, Л. С. Славина, Т. В. Снегірьова, Т. І. Юферова), сприйняття та інтерпретація студентами внутрішнього світу іншого (С. Б. Бажутіна та А. Ю. Лук'янченко), образ соціальної норми (М. І. Бобнева), образ вулиці у його соціально-психологічному аспекті (І. Е. Шустер). Також досліджувались питання побудови образів у контексті розвитку соціальної перцепції у дитини (Л. А. Венгер, О. В. Запорожець та ін.)

Образ за своєю структурою поєднує когнітивний та емоційний (переживання) компоненти, зміст та ставлення. Емоційний компонент образу соціальних явищ відзначається особливою пристрасністю, зміст цього образу значною мірою залежить від ставлення суб'єкта до відображуваних явищ.

Соціально-перцептивні образи відіграють специфічні функції у життєдіяльності особистості, а саме: забезпечують пізнання

соціальної дійсності та регуляцію взаємин і поведінки; слугують об'єктом особистісної рефлексії, у результаті яких виробляється ставлення і оцінки; виступають еталонами оцінки соціальної дійсності і самооцінки; утворюють матеріал побудови внутрішнього світу особистості; виступають основою вироблення вищих регуляторів поведінки (цінностей, переконань, ідеалів).

Показано роль образів соціальних об'єктів у процесі використання суб'єктом засобів соціального пізнання – таких, як схем і стереотипів, ментальних прийомів спрощення суджень, алгоритмів. Також важливим є положення про те, що образи соціальних об'єктів становлять певну культурну систему особистості, що дозволяє їй адаптуватись до соціальних вимог [2].

У сучасних дослідженнях конфлікту вплив особливостей його сприйняття особистістю на розгортання взаємин з оточуючими вивчався у працях Г. М. Андреевої [1], О. Г. Асмолова [3], І. Г. Батраченко і О. А. Коновалової [4], А. О. Бетіної [5], Н. В. Грішиної [7], А. Т. Ішмуратова [8], Г. С. Кожухарь [9], К. В. Коростеліної [10], І. В. Кошовой [11], Н. В. Крогіус [13], Г. В. Ложкіна та Н. І. Пов'якель [14], М. І. Пірен [15], Н. І. Фригіної [17] та ін.

Образи соціальних об'єктів активно впливають на розгортання міжособистісних взаємин, окремим явищем якого виступає міжособистісний конфлікт. Оскільки образ певного соціального об'єкта формується у конкретній особистості з її неповторними індивідуальними особливостями, то цей образ так чи інакше носить відбиток суб'єктивності, що включається у процеси виникнення конфліктної поведінки.

У своїх теоретичних позиціях ми виходимо з того, що конфлікт виступає об'єктивно-суб'єктивним явищем, яке зумовлюється як зовнішньою ситуацією, так і її сприйманням та інтерпретацією людьми, що в ній перебувають. Як відзначає Н. В. Грішина, сьогодні в психології остаточно утвердився підхід, що передбачає врахування суб'єктивного ставлення людини до різних подій та явищ, сторін оточуючого [7, с. 62-63]. Стосовно до конфліктів це означає, що сприйняття та інтерпретація зовнішньої ситуації чи власних почуттів і переживань як конфлікту, розглядаються як обов'язкова умова наявності конфлікту, а сама по собі зовнішня ситуація, які б об'єктивні суперечності вона не містила, не може автоматично вести до розвитку конфлікту.

Вже у класичних теоріях конфлікту (Дойч М., Козер Л., Зіммель Г., Мітчел К., Макклінток Ч.) зверталась увага на роль особистісних факторів його виникнення і розгортання. Такими особистісними факторами виступають, насамперед, мотиваційні та

когнітивні особливості людини, які, у свою чергу, віддзеркалюють складові структури образу. В основі мотиваційної концепції лежить уявлення про провідну роль у виникненні конфлікту суперечності у цілях, мотивах, цінностях учасників. Відсутність суперечностей формує орієнтацію учасників групи на кооперацію і співпрацю, а наявність протилежних мотиваційних тенденцій призводить до конкурентної поведінки. При цьому конкуренція призводить до конфлікту лише внаслідок її сприймання учасниками взаємодії.

За оцінкою співвідношення об'єктивного й суб'єктивного у виникненні конфліктів у психології сформувались кілька підходів:

- 1) як явища, походження якого визначається суто через інтрапсихічні процеси та фактори (психоаналітична традиція);
- 2) як явища, виникнення й особливості якого визначаються переважно ситуацією (біхевіоризм);
- 3) як явища, для розуміння якого недостатньо знання особистісних властивостей чи об'єктивного опису ситуації, але необхідне розуміння когнітивної складової – суб'єктивної інтерпретації (когнітивна психологія).

Вирізняють такі варіанти відповідності між суб'єктивним і об'єктивним у конфліктній ситуації: адекватно сприйнятий конфлікт; неадекватно сприйнятий; неусвідомлений конфлікт; хибний конфлікт, коли об'єктивна ситуація відсутня, але сторони сприймають свої відносини як конфліктні (Г.В.Ложкін та Н.І.Пов'якель) [14, с. 48]. Ці автори включають в образ конфліктної ситуації такі елементи: уявлення учасників конфлікту про себе (про свої потреби, можливості, цілі, цінності тощо); уявлення учасників конфлікту про опонента (його потреби, можливості, цілі, цінності тощо); уявлення учасників конфлікту про середовище та умови перебігу конфлікту [14, с. 34].

На нашу думку, у зміст образу конфліктної ситуації доцільно включити такі складові:

- узагальнений образ конфліктної ситуації – еталон, що у свою чергу включає два різновиди:
  - образ-еталон конфліктної ситуації як зразок належного (соціально прийнятного) розгортання конфлікту;
  - образ-еталон як модель соціально неприйнятної розгортання конфлікту;
- образ конкретної конфліктної ситуації.

Образи соціальних об'єктів дають можливість людині досить точно й ефективно обробляти та використовувати соціальну інформацію для побудови взаємин з оточуючими, при цьому особистість доволі часто припускається помилок, які негативно

впливають на її взаємини з оточуючими. Наприклад, поширеною помилкою є випадок “пророцтва, що самореалізується”. Воно полягає у тому, що на взаємини з іншою людиною впливають наші очікування щодо неї. Очікування негативних явищ у взаєминах призводить до дійсної їх появи. Шляхи зменшення помилковості в інтерпретації соціальної інформації полягають, по-перше, у знятті “бар'єра самовпевненості” та в оволодінні основами статистики [2, с. 110].

Відтак соціально-психологічною причиною міжособистісних зіткнень можуть бути помилкові образи конфлікту (Н.В.Грішина). У цьому випадку об'єктивна суперечність відсутня, але особистість розцінює свої взаємини з іншими членами групи як конфліктні. Таке сприймання міжособистісних взаємин зумовлене неправильним тлумаченням думок, висловлень, вчинків оточуючих. Причинами такого неправильного тлумачення виступають: обмеженість неформального спілкування, психологічна скутість, невміння чи небажання виявити перед оточуючими свою щирість, доброту, увагу. Психологічними причинами конфліктів можуть виступати специфічні якості характеру або навіть і психопатологічні особливості окремих членів соціальної групи. Вирішувати конфлікти, причиною яких є соціально-психологічні особливості членів групи, найбільш складно.

Уявлення про конфлікти, що несуть у собі негативну або спотворену семантику, заважають формуванню конструктивної позиції стосовно конфлікту. Спотворене уявлення про конфлікт може зумовлювати вибір особистістю недостатньо конструктивних тактик поведінки у конфлікті – таких, як уникнення, конфронтація, боротьба. Внаслідок формувальної роботи можна змінити ставлення особи до конфлікту, а відтак, і виробити її конструктивну поведінку у конфліктних ситуаціях [5].

Проблема образу ситуації, що формується у суб'єкта внаслідок пізнання ним об'єктивних зовнішніх обставин з урахуванням свого попереднього досвіду та всіх інших відомих особистісних факторів пізнання, глибоко розглядалась у когнітивній психології стосовно міжособистісних взаємин взагалі. Були розроблені трикомпонентна (Ф.Хайдер) та п'ятикомпонентна (Т.Ньюкомб) моделі сприймання ситуації міжособистісної взаємодії двома суб'єктами – учасниками інтеракції.

Когнітивна концепція міжособистісних конфліктів виходить з тих позицій, що конфлікт породжується протилежністю різних поглядів стосовно предмета спільної діяльності, яка, у свою чергу, впливає на формування певних упереджених установок у міжособистісному сприйманні партнерів, спотворює інформацію один про одного. Внаслідок цього когнітивний конфлікт легко переходить в

емоційно-особистісну площину. Недостатньо аргументована й коректна критика дій одного призводить до роздратування, появи ворожості і агресивності (Н.В.Крогіус) [13]. Взаємосприймання між учасниками конфлікту виявляється утрудненим внаслідок підвищеного негативного емоційного фону їх взаємин. Учасники у конфлікті намагаються спотворити або завуалювати свій образ в очах опонента, щоб якомога точніше передбачити дії партнера та зробити свою поведінку найбільш непередбачуваною в очах опонента. Успішне регулювання та розв'язання конфлікту особою передбачає у неї когнітивну диференційованість, багатомірність і варіативність перцептивно-експектаційних структур [4].

Протилежний вплив на процес формування образу конфлікту спричиняє така особистісна властивість, як толерантність. Остання дозволяє особистості побудувати більш зважений, об'єктивний образ один одного і конфліктної ситуації загалом, а відтак розглядається як умова попередження деструктивних конфліктів та зниження гостроти конструктивних конфліктів. Толерантність – своєрідна стійкість до конфліктів та фундаментальна основа різноманітних форм взаємодії між людьми (О.Г.Асмолов) [3].

Головна функція толерантності полягає у спрямуванні розвитку потенційно конфліктної ситуації до конструктивного вирішення. Завдяки толерантності негативне ставлення до опонента, викликане неприйняттям його позиції, перетворюється на позитивне ставлення на основі поваги, відкритості. Розкриття механізмів толерантності передбачає врахування детермінант негативних феноменів при сприйманні іншої людини, формування образу “свій – чужий”, сприймання та інтерпретацію антагонізму з іншою людиною, когнітивних здібностей до співвіднесення й узгодження протилежних поглядів, до розширення власного досвіду. Таким чином, здатність особистості до толерантності тісно пов'язана з її когнітивними якостями при сприйманні іншої людини. Психологічною сутністю толерантності виступає готовність сприймати іншу людину та вступати з нею у стосунки засобами критичного діалогу як із співбесідником у результаті подолання емоційно-когнітивного дисонансу [9, с. 9]. Толерантність – та властивість людини, яка відіграє чільну роль у подоланні станів фрустрації, до одного з різновидів яких належить міжособистісний конфлікт, особливо початкові його стадії. Таким чином, певна когнітивна схема особистості, що виникає в неї при сприйманні антагонізму з іншими людьми, лежить в основі подолання негативних емоційних станів, що у протилежному випадку виступають мотивами розгортання конфліктної поведінки.

Толерантність лежить в основі стримування (копінгу) негативних, образливих, принижуючих іншого реакцій на конфліктну ситуацію. Образ міжособистісних взаємин включається у процес стримування на всіх етапах, трансформуючись і зумовлюючи позитивну динаміку емоційних станів людини у напрямку відновлення самовладання. Актуалізація толерантності у конфліктній взаємодії відбувається за такими етапами [9].

I. Активізація: сприймання антагонізму та його категоризація, виникнення негативних емоцій.

II. Рефлексія: дисонанс – переживання невідповідності гуманістичних цінностей із актуальною негативною “емоційно-оціночною” категоризацією опонента; вибір активної усвідомленої позиції, здатної подолати дисонанс.

III. “Подолання” – перетворення та управління внутрішніх і зовнішніх ресурсів, децентрація на партнера.

IV. Толерантне реагування у формі критичного діалогу в єдності афективних і когнітивних елементів.

Побудова образу міжособистісного конфлікту відбувається на основі пізнавальних процесів особистості, що відзначаються своїми індивідуально-типологічними властивостями. Міжособистісний конфлікт (як цілісне соціальне явище) будується за схемою: організаційний контекст – спільно виконувана діяльність – цілепокладання – когнітивні процеси (Р.Л.Кричевський та Ю.М.Дубовська) [12, с. 152].

Сприймання будь-яких явищ чи об'єктів оточуючої дійсності включає інтерпретацію сприйнятого на основі порівняння актуального образу із образом-еталоном, що зберігається у пам'яті [16, с. 251-254]. В такий же спосіб індивід оцінює конкретну ситуацію інтеракції: через порівняння її зі зразками різних ситуацій соціальної взаємодії, наявними у його досвіді. Співвіднесення конкретних соціальних ситуацій із своєрідними їх ідеальними еталонами відбувається як розумова операція категоризації.

У виникненні конфлікту чільне місце посідає процес категоризації соціальних ситуацій у процесі їх сприймання. Категоризація, що веде до конфлікту, полягає у сприйманні суб'єктом міжособистісної взаємодії як конфліктної. При цьому у кожного суб'єкта є своя система критеріїв для розпізнавання соціальних ситуацій як конфліктних, нейтральних або гармонійних. Таку систему критеріїв низка авторів позначає як “ситуаційну модель” (Т.А.Ван-Дейк, Н.В.Грїшина, І.В. Кошова) [6; 7; 11]. Ситуаційні моделі будуються на основі інтерпретаційних схем, вироблених особистістю. На структуру і зміст цих схем впливають об'єктивні та

суб'єктивні характеристики соціально-перцептивної діяльності. І.В.Кошова [11] досліджувала інтерпретаційні схеми у студентів, виділивши поведінковий, емоційний, смисловий та когнітивний їх типи. Найбільш типовими є поведінкові схеми (28,4%), в яких поєднується конформність з неприязню. Когнітивні схеми спрямовані на пошук компромісу. Емоційні (22,4%) – пов'язані з підвищеною конфліктністю. Найпродуктивнішою визначена смислова схема (24,1%), яка пов'язана зі співробітництвом та орієнтує на активну участь у вирішенні конфлікту при врахуванні інтересів обох сторін. Встановлено зв'язок типу інтерпретаційної схеми із продуктивністю завершення конфлікту. Непродуктивні способи завершення конфлікту пов'язані з поведінковим типом у його поєднанні з усіма іншими. Продуктивні способи найчастіше є результатом застосування когнітивно-смислових моделей.

Як процес формування, так і зміст образу міжособистісного конфлікту тісно пов'язаний із індивідуально-стильовими властивостями особистості. Так, визначено різні особливості образу конфлікту у людей, що володіють різними стилями процесу прийняття рішення про включення у конфліктну взаємодію (К.В.Коростеліна) [10].

Об'єктивні стилі характеризуються децентрованим підходом, визначеним об'єктивною структурою ситуації. Людина сприймає себе і ситуацію у взаємозв'язку із об'єктивним аналізом, що зумовлений структурою ситуації, спирається на зв'язки і логіку об'єкта, абстрагується від себе, бере на себе відповідальність. Представникам об'єктивно-незалежного стилю властиві позитивні емоційні стани (оптимізм, ентузіазм) та мобілізація вольової сфери. У об'єктивно-залежних осіб рішення продиктовані ситуацією, виявляється нездатність виходу за її межі, послаблення вольових можливостей та негативні емоційні стани (нетерплячість, роздратованість).

Суб'єктивним стилям властиві егоцентризм у сприйманні конфлікту, викривлення у його сприйманні внаслідок дії власних бажань, думок, прагнень, почуттів. При суб'єктивно-незалежному здійснюється вихід за межі ситуації, емоційно-вольова сфера спрацьовує на подолання конфлікту. Суб'єктивно-залежний відрізняється відсутністю виходу за межі ситуації. Вольова регуляція спрямовується на придушення негативних емоцій, на збереження стійкості психічних функцій.

Образ конфлікту має свої особливості і залежно від когнітивного стилю особистості. За даними Ю.П. Черненко [18], найбільш конфліктними виявились педагоги, для когнітивного стилю яких

одночасно притаманні ознаки полenezалежності, імпульсивності, когнітивної простоти.

Отже, діагностика стилів у ході розгортання конфліктів повинна включати критерій особливостей образу міжособистісного конфлікту, що дозволило б прогнозувати поведінку учасників конфлікту, впливати на його розвиток та успішніше його вирішувати.

Висновки

Соціально-перцептивний образ міжособистісного конфлікту має такі особливості:

- виступає у різних суб'єктивних варіантах, що впливає на динамічні особливості конфліктної взаємодії (легкість початку і припинення, гостроту, швидкість розгортання);
- спотворення в образі міжособистісного конфлікту відіграють негативну роль у формуванні конфліктної поведінки людини, зумовлюють неконструктивні її варіанти;
- спотворення в образі міжособистісного конфлікту виникають як внаслідок когнітивних помилок, так і у результаті надмірної негативної емоційності у взаєминах;
- толерантність дозволяє особистості сформувати більш зважений і об'єктивний образ міжособистісного конфлікту за рахунок подолання упередженості і ворожості.
- як еталон-зразок зазначений образ виступає основним засобом категоризації конфліктних ситуацій та використання при цьому інтерпретаційних схем;
- образ міжособистісного конфлікту виступає критерієм культури особистості, її соціалізованості;
- цей образ тісно і взаємно пов'язаний із індивідуально-стильовими особливостями, які стосуються когнітивної та особистісної сфери людини.

Отже, підсумовуючи проведений у статті аналіз, є всі підстави стверджувати, що обов'язковою умовою здійснення психологічно обґрунтованого впливу на попередження та залагодження міжособистісних конфліктів виступає вивчення й урахування особливостей побудови та функціонування його соціально-перцептивного образу.

Перспективою нашого дослідження є експериментальне визначення особливостей соціально-перцептивного образу міжособистісного конфлікту у студентів ВНЗ.

Список використаних джерел

1. Андреева Г.М. Место межличностного восприятия в системе перцептивных процессов и особенности его содержания //

- Межличностное восприятие в группе / Под ред. Г.М.Андреевой, А.И.Донцова. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – С. 26-44.
2. Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. Социальная психология: Психологические законы поведения человека в социуме. – СПб.: прайм-ЕВРОзнак, 2004. – 560 с.
  3. Асмолов А.Г. Практическая психология и проектирование вариативного образования в России: от парадигмы конфликта – к парадигме толерантности // Психология образования: проблемы и перспективы: Материалы I-й междунар. научно-практ. конф. – Москва, 16-18 декабря 2004. – М.: Смысл, 2004. – С.6-10
  4. Батраченко І.Г., Коновалова О.А. Сприймання та очікування в структурі конфлікту // Конфлікти в суспільстві: Діагностика і профілактика / Тези III-ї Міжн. наук.-практ. конф. / За ред. М.І.Пірен, А.М.Зельницького та ін. – К. – Чернівці, 1995. – 476 с. (С.31-34).
  5. Бетина А.О. Исследование структуры представлений о конфликтах у старших подростков, прошедших программу обучения равноправной медиации // Практична психологія та соціальна робота. – №9. – 2007. – С. 76-79.
  6. Ван-Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
  7. Гришина Н.В. Психология конфликта. – СПб., М., Харьков, Минск: ПИТЕР, 2000. – 464 с.
  8. Ішмуратов А.Т. Конфлікт і згода. – К.: Наукова думка, 1996. – 190 с.
  9. Кожухарь Г.С. Проблема толерантности в межличностном общении // Вопросы психологии. – №2. – 2006. – С. 3-12.
  10. Коростелина К.В. Учет стилевых особенностей принятия решения при прогнозировании конфликта // Конфлікти в суспільстві: Діагностика і профілактика / Тези III-ї Міжн. наук.-практ. конф. / За ред. М.І.Пірен, А.М.Зельницького та ін. – К. – Чернівці, 1995. – 476 с. (С. 23-25).
  11. Кошова І.В. Вплив інтерпретаційних схем на розвиток і завершення конфліктних ситуацій // Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – Вип. 26, в 4-х томах. – Том 2. – К.: Главник, 2005. – С.384-389.
  12. Кричевский Р.Л., Дубовская Е.М. Психология малой группы. Теоретический и прикладной аспекты. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 207 с.
  13. Крогиус Н.В. Познание людьми друг друга в конфликтной деятельности: автореф. дисс. на соиск. степ. доктора психол. наук. – Л., 1980. – 40 с.

14. Ложкин Г.В., Повякель Н.И. Практическая психология конфликта. – К.: МАУП, 2002. – 256 с.
15. Пірен М.І. Конфліктологія. – К.: Академія, 2007. – 452 с.
16. Солсо Р. Когнитивная психология. – СПб., М., Харьков, Минск: ПИТЕР, 2002. – 592 с.
17. Фрыгина Н.И. Факторы превращения когнитивного конфликта в межличностный конфликт в ситуациях группового обсуждения: автореф. дисс. на соиск. степ. канд. психол. наук. – М., 1981. – 24 с.
18. Черненко Ю.П. Вплив стильової сфери на конфліктну поведінку вчителя // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – №3. – С. 5-8.

Summary: The article considers the peculiarities of social and perceptive image of interpersonal conflict.

Key words: social perception, image, interpersonal conflict.

Отримано: 1.03.2010

УДК: 316.663.3-053.6

Ю.В.Дутко

РЕЗУЛЬТАТИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИКОНАННЯ КОНВЕНЦІЙНИХ РОЛЕЙ У ЗВ'ЯЗКУ З АГРЕСИВНІСТЮ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Стаття присвячена вивченню особливостей виконання конвенційних ролей та їх зв'язку з агресивністю дітей підліткового віку. Визначаються особливості та специфіка виконання конвенційних ролей; взаємозалежність рольової поведінки та рівня агресивності, вплив виконання конвенційної ролі старости через можливість самореалізації та самоствердження підлітків у класі на рівень агресивності учнів. Результати дослідження спонукають до пошуку можливостей долання проявів дезадаптованості дитини, зокрема такого її показника, як агресивність, через розробку програми спеціальної організації виконання учнями конвенційних ролей.

Ключові слова: соціалізація, рольова поведінка, конвенційна роль, види агресивності.